

6. Денисовський М. Д., Томчук І. О. Здійснення помилування за законодавством України та зарубіжних країн: проблемні аспекти // Кримінальне право та кримінологія. Часопис Київського університету права, 2020/1. С. 301–306.
7. Горюх О. П. Актуальні проблеми здійснення помилування в Україні. Eurasian Academic Research Journal. 2016. № 2 (02). С. 41–46.
8. Письменський Є. О. Про пошук нових підходів до забезпечення ефективності застосування помилування. Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 186–189.
9. Музика А. А. Право помилування в Україні: актуальні питання. Актуальні питання вдосконалення процедури помилування : зб. матеріалів круглого столу. Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С. 33–37.
10. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 248 с.
11. Богатирьов І. Г. Наукова дискусія щодо проблем застосування інституту помилування до засуджених в Україні. Вісник прокуратури. 2016. № 1 (175). С. 101–108.
12. Гончаренко В. Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування. Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 3 (19). С. 45–49.
13. Навроцька В. В. Амністія та помилування – акт справедливий для потерпілого? Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Луганськ, 6–20 лют. 2012 р.) / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. URL: https://kplduvs.at.ua/publ/internet_konferencija/materialy_konferencii/navrocka_v_v_amnistija_ta_pomiluvannja_akt_spravedlivij_dlja_poterpilogo/5-1-0-59 (дата звернення: 26.03.2022).

УДК 343.238.5

Вадим Борисович ХАРЧЕНКО,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2412-7909>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ З ПОХІДНИМИ НАСЛІДКАМИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ КОНСТРУКЦІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМИ ВИНИ

Одним з видів ускладненого одиначного кримінального правопорушення у доктрині кримінального права визнається кримінальне правопорушення з похідними наслідками. У спеціальній літературі такі кримінальні правопорушення називають ще як кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за наслідками, або кримінальні правопорушення з віддаленими наслідками, водночас погоджуючись у тому, що такі кримінально протиправні діяння мають два види наслідків: основний (прямий, безпосередній) і додатковий (похідний, опосередкований), які настають послідовно, один за іншим у результаті вчиненого особою діяння [2, с. 78–79]. Безумовно, суспільно небезпечні діяння з похідними наслідками мають законодавчу конструкцію як кримінальні правопорушення з матеріальним складом, що є аксіомою. Також типово наголошується, що суб'єктивна сторона таких кримінальних правопорушень характеризується подвійною (або змішаною) виною: до прямого наслідку – умисел, а до похідного – необережність, але у цілому визнаються умисними [3, с. 284]. У підтвердження наведеного в якості прикладів вказаних кримінальних правопорушень наводяться діяння, передбачені ч. 2 ст. 121, ч. 3 ст. 134, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 194 КК України.

Без сумнівів, такі твердження повністю знаходяться у межах визначення вини ст. 23 КК України як психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Одночасно потребує уточнення, що слід розуміти під «вчинюваною дією чи бездіяльністю» та «її наслідками» у законодавчій конструкції наведеної норми. Якщо із першим визначенням більш-менш все зрозуміло, адже сам закон конкретизує таке діяння як «передбачене цим Кодексом» (тобто кримінально протиправна дія або бездіяльність), то щодо наслідків такого діяння, наведене визначення не є беззаперечним.

Свого часу М. Г. Угрехелідзе зазначав, що будь-який матеріальний злочин являє собою єдиний, нерозривний процес реальності, що характеризується як генетичне переростання діяння (причини) у суспільно небезпечний результат (наслідок). Тому визначення форми вини щодо нього слід встановити залежно від того, чи усвідомлював і бажав (допускав) суб'єкт розвиток причинного зв'язку у цілому або ні [5, с. 88]. О. Б. Сахаров доводив, що умисел та необережність не можуть визначатися окремо і по-різному щодо злочинного діяння та його наслідків, адже, на його думку, це означало би штучний розрив між дією особи і заподіяваним нею шкідливим результатом, що утворюють у своїй єдності суспільне небезпечне посягання [4, с. 138]. С. Б. Гавриш також наголошував, що незважаючи на свою структурну й операційну складність, поведінка людини залишається у певному розумінні цілісним актом, який не можна штучно розчленувати на окремі, не пов'язані між собою частини [1, с. 421]. Тобто наведені вчені обґрунтовано ставили під сумнів саме існування та можливість різного психічного ставлення особи до вчинюваного нею кримінально протиправного діяння та його наслідків.

Разом з тим, слід констатувати, що так звані суспільно небезпечні наслідки, передбачені більшістю статей Особливої частини КК України⁶, не є «основним (прямим, безпосереднім)» наслідком кримінально протиправного діяння, передбаченого відповідною нормою. Лише в окремих випадках кримінальний закон встановлює підстави кримінальної відповідальності за цілісний акт поведінки суб'єкта, у якому визначені нормою кримінально протиправне діяння та суспільно небезпечний наслідок, які його характеризують та обумовлюють один одного. Прикладом може слугувати вбивство, яке апріорі пов'язане з протиправним заподіянням смерті іншій людині, або тяжке тілесне ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Але у більшості випадків у законі про кримінальну відповідальність в якості суспільно небезпечних наслідків зазначається не безпосередньо на наслідки вчиненого діяння як цілісного акту поведінки людини, а на ту заподіяну кримінально протиправним діянням шкоду чи збиток (створення реальної загрози їх заподіяння), що й характеризує вчинене як посягання на суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону. Тобто на ті об'єктивні ознаки нормативного характеру, що і визначають ступінь суспільної небезпечності вчиненого. Зазначене є цілком зрозумілим і виправданим, адже вчинення одного й того ж діяння може слугувати підставою для різних видів юридичної відповідальності, і лише спричинення відповідної чітко визначеної у кримінальному законі шкоди (збитку) слугує підставою кримінальної відповідальності.

Так, відповідно до ст. 316 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України),

⁶ Знов таки, маються на увазі виключно кримінальні правопорушення, що мають законодавчу конструкцію з так званим матеріальним складом.

наслідком таємного викрадення чужого майна є позбавлення або обмеження власника володіти, користуватися, розпоряджатися своїм майном на власний розсуд (ч. 1 ст. 319 ЦК України). Таке позбавлення чи обмеження і є основним (прямим, безпосереднім) наслідком єдиного психофізичного акту людини, пов'язаного з таємним викраденням чужого майна, кримінальна відповідальність за яке передбачена ст. 185 КК України. Водночас, залежно від похідних наслідків, спричинених таким психофізичним актом особи, у виді визначення вартості викраденого майна (розміру спричиненої шкоди) на момент вчинення правопорушення, вказана поведінка утворює підстави або адміністративної, або кримінальної відповідальності. Тобто саме наведений похідний наслідок, на який прямо вказано у ч. 3 ст. 51 Кодексу України про адміністративну відповідальність (далі – КУпАП), і є тією нормативною об'єктивною ознакою, що й обумовлює наявність або відсутність підстав кримінальної відповідальності. Аналогічна ситуація має місце і щодо складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України. Порухенням авторського права і (або) суміжних прав, вичерпний перелік яких наведено у пунктах а) – з) ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права», відповідно до статей 438, 440 і 452 ЦК України, є порушення особистих немайнових прав авторів та майнових прав на твір, виконання, фонограми, відеограми чи програми (передачі) організацій мовлення. Спричинення матеріальної шкоди у значному, великому або особливо великому розмірі, зміст яких конкретизується у примітці до ст. 176 КК України, є нічим іншим як похідними наслідками, що свідчать про наявний ступінь суспільної небезпечності такого порушення авторського права і (або) суміжних прав. Теж саме стосується й спричинення середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, смерті потерпілого або загибелі кількох осіб як ознак нормативного характеру (похідних наслідків), передбачених частинами 1, 2 та 3 ст. 286 КК України. Такі ознаки не характеризують кримінально протиправне діяння у виді порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, а визначають підстави саме кримінальної відповідальності у разі наявності такого порушення. Безумовно, у всіх наведених прикладах основний (прямий, безпосередній) і додатковий (похідний, опосередкований) наслідки настають послідовно, один за іншим у результаті вчиненого особою діяння, а настання похідного наслідку обумовлено наявністю основного.

Водночас, твердження, що «в цілому такі кримінальні правопорушення визнаються умисними» [3, с. 284], на нашу думку, є достатньо дискусійним. Адже форма вини та її види визначаються не особливістю законодавчої побудови об'єктивної сторони складу окремого передбаченого Особливою частиною КК України кримінального правопорушення, а природою психічної діяльності особи (психічним ставленням) до таких ознак, у тому числі й до основних та похідних наслідків кримінально протиправного діяння. За умов характеристики психічної діяльності особи до всіх обов'язкових об'єктивних ознак вчиненого⁷, що характеризується або умислом, або необережністю (незалежно від їх видів) жодних проблем не виникає, адже у цілому такі суспільно небезпечні діяння визнаються або умисними, або необережними. У випадку, коли умисел характеризує психічне ставлення винного до кримінально протиправного діяння та основних наслідків, а щодо похідних наслідків припускається психічна діяльність особи як у формі умислу, так і необережності, таке кримінальне правопорушення у цілому визнається умисним (наприклад, кримінальне

⁷ Мається на увазі не тільки психічне ставлення винного до кримінально протиправного діяння та суспільно небезпечних наслідків, а й щодо всіх обов'язкових об'єктивних ознак, включаючи об'єкт і причинний зв'язок. А у разі, коли склад конкретного кримінального правопорушення передбачає наявність й інших об'єктивних ознак як обов'язкових (предмет, спосіб, місце, обстановку тощо), психічна діяльність особи також повинна характеризуватися виною відповідної форми та виду.

правопорушення, передбачене ст. 364 КК України). Якщо припускається вчинення кримінально протиправного діяння як умисно, так і з необережності, а психічне ставлення особи до похідних (визначених у кримінальному законі) наслідків тільки у формі необережності – у цілому таке кримінальне правопорушення визнається необережним (наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 286 КК України).

Певну особливість та відокремленість має склад умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), адже у п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 наголошується, що психічне ставлення особи до основного наслідку (тяжкого тілесного ушкодження) може характеризуватися виключно умисною формою вини, а до похідних наслідків (смерті потерпілого) – виключно необережністю. На характеристику вказаного посягання у цілому як умисного вказує тільки його наявність у переліку, передбаченому ч. 2 ст. 22 КК України, адже усталеною є теза, що так званий знижений вік кримінальної відповідальності встановлюється виключно за умисні кримінальні правопорушення. Водночас, така аргументація є достатньо дискусійною через складність психічних процесів, що характеризує суб'єктивну сторону такого посягання. На моє глибоке переконання, саме така складність психічних процесів обумовлює наявність відповідного рівня розумового розвитку особи, її свідомості, які свідчать про неможливість у чотирнадцятирічному віці усвідомлювати фактичні ознаки та суспільну небезпечність умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Наведене обумовлює висновок про доцільність виключення умисного тяжкого тілесного ушкодження, з таким похідним наслідком як смерть потерпілого, із наведеного у ч. 2 ст. 22 КК України переліку. Також враховуючи, що наведений кваліфікований склад умисного тяжкого тілесного ушкодження є «кримінальним правопорушенням, що кваліфікується за наслідками», достатньо дискусійно у цілому визначати його як умисне.

І безумовно, потребують уточнення положення ст. 23 КК України у частині проєкції наголосу на передбаченість КК України не тільки щодо вчинюваної дії чи бездіяльності, а й щодо її наслідків. Вбачається більш вдалою така редакція наведеної норми: «Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, передбачених цим Кодексом, виражене у формі умислу або необережності». Наведена законодавча конструкція здатна поставити всі крапки над «І», адже на що безпосередньо вказується у кримінальному законі – то і є кримінально протиправним діянням та суспільно небезпечним наслідком конкретного кримінального правопорушення.

Список бібліографічних посилань:

1. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні : проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства ; Верховна Рада України, Ін-т законодавства. Київ, 2002. 634 с.
2. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання : монографія ; за заг. ред. В. І. Тютюгіна. Харків : «Фінн», 2008. 336 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
4. Сахаров А. Б. Уголовно-правовая охрана безопасности условий труда в СССР. Москва : Госюриздат, 1958. 186 с.
5. Угрехелидзе М. Г. Проблема неосторожной вины в уголовном праве ; отв. ред. В. Г. Макашвили. Тбилиси : Мецниереба, 1976. 131 с.